

УДК 811.161.2'373.43

М. М. Медведь

ПОНЯТТЯ НОВОГО ТЕРМІНА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ: ОСНОВНІ ОЗНАКИ, ВИМОГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Швидкий темп накопичення термінів, що входять до мови, відбувається на тлі науково-технічного прогресу. Стрімкий розвиток професійно-орієнтованої мови, поява великої кількості термінів, не зафіксованих словниками, дає вагому підставу для вивчення, систематизації й уніфікації нових термінів.

Протягом останніх десятиріч опубліковано низку наукових праць, присвячених найрізноманітнішим проблемам українського термінознавства (Н. Андрейчук, М. Єльнікова, В. Іващенко, Т. Кияк, І. Кочан, З. Куделько, Л. Митрохина, Т. Панько, Ю. Прадід, Л. Симоненко). Зокрема, наявні наукові розвідки, в яких досліджується вплив інновацій на стабільність мовної системи та на її граматичну будову (Є. Карпіловська), також учені привертають увагу до логіко-лінгвістичних проблем технічної термінології та особливостей її творення (І. Ковалик), особливостей термінізації абстрактних іменників (В. Грещук), аналізуються синтаксичні та словотвірні особливості, зокрема й термінологічних сполук (В. Кононенко). Акцентується увага на джерелах українського термінотворення (Т. Лещук), проблемах адекватного перекладу термінів із англійської мови українською (М. Лозинський), характеризуються особливості стандартизації термінів та визначень (Г. Миронюк), привертається увага до симптомів та синдромів сучасного термінотворення (П. Селігей). Також описується галузева термінологія, наявна в сучасній тлумачній лексикографії (Л. Томіленко), історичне термінознавство в Україні наприкінці ХХ - на початку ХХІ століття та інноваційні процеси в науковій термінології (Л. Туровська). Нині наявні наукові розвідки, присвячені окремим аспектам студювання галузевої термінології (О. Стишов, Л. Філюк, Г. Со-лоїденко, Е. Огар, М. Процик, М. Медведь).

Поява нового терміна у мові свідчить про завершення наукового пізнавального процесу, репрезентоване терміном наукове поняття є відносною істиною, оскільки процес пізнання безконечний [13, 4-5].

Поряд з термінами, що вживаються протягом значного періоду, є багато позначень, властивих певному періодові: є слова що творяться заново з того самого морфемного матеріалу, означаючи пов'язане або не пов'язане з попереднім поняття або запозичаючись з іншої мови чи створюється новий, невідомий досі термін.

За твердженням В.М. Русанівського, в періоди активного розвитку науки й техніки, особливо в наші дні, коли бурхливими темпами відбувається науково-технічна революція, термінологічна лексика потужним струменем вливається в лексичний склад мови [16, 27].

Статус нового в лексиці базується на головній ознаці нового слова, за твердженням більшості вчених, є так звана ознака об'єктивної новизни, яка припускає відсутність певної одиниці в лексичній системі мови, що дозволяє носіям мови сприймати її як нову. Ознаками, які засвідчують процес інтенсивного входження нового слова в лексичну систему мови, є: 1) його висока частотність уживання; 2) використання в текстах різних жанрів і різної стильової належності; 3) словотвірна активність, здатність виступати мотиваційною базою для творення похідних слів; 4) закріплення за ним нових значень і переносних уживань; 5) здатність уступати в синтагматичні зв'язки з іншими словами [8, 6].

Для чіткості визначенням поняття *новий*, термін, розглянемо його базову основу – поняття термін. Поняття *термін* (від латин, *terminus – межа, кінець*) трактується як спеціальне слово (або словосполучення), яке позначає поняття певної галузі знань чи діяльності людини [17, 14].

За твердженням Суперанської А.В. термін зберігаючи зовнішній вигляд слова відмежується від нього своїм змістом, тобто у терміна на першому місці його зміст, а форма, на ранніх етапах його творення може бути нечіткою, неуставленою, потребує уточнення [17, 83].

Терміни, що позначають поняття окремих конкретних галузей науки або техніки, об'єднуються у спеціальні термінологічні системи (термінології) з властивими їм закономірностями внутрішньої організації, взаємовідношень між відповідними номінативними одиницями.

Згадані ознаки терміна мають статус диференційних, бо реалізуються лише в межах кожної окремої термінологічної системи (замкненої, кількісно обмеженої множини слів і словосполучень на відповідному етапі розвитку тієї або іншої галузі наукового знання і лексичного складу мови).

Підкреслюючи важливе місце термінологічної лексики у словниковому складі української літературної мови, вчені-лінгвісти проникнення термінології в усі сфери людської діяльності вбачають в неспинному розвитку науки і техніки, дослідженні у різних галузях знань, міжнародній співпраці вчених, митців, діячів суспільно-політичного напрямку, технічного й комерційного співробітництва та інших форм стосунків між народами й державами.

Проте основні вимоги, які ставлять учені до термінів, поки що сформовані не цілком виразно, адже дехто з дослідників, наприклад, нараховує одинадцять вимог до визначення термінів, але деякі з них стосуються не тільки термінів, а й великою мірою нетермінологічної лексики. Та всі дослідники одностайні в тому, що термін повинен характеризуватися лаконічністю, моносемічністю, відсутністю омонімів, синонімів тощо. Термін не може містити надлишкової інформації, він повинен точно співвідноситись із поняттям [11, 65].

Деякі термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна: точність (термін повинен якнайповніше й найточніше передавати зміст поняття, яке він позначає, *неточний* термін може бути джерелом непорозуміння між фахівцями); наявність дефініцій (кожний науковий термін має дефініцію (означення), яка чітко окреслює, обмежує його значення [18, 514].

Т.І. Панько та І.М. Кочерган у статті «Українська літературна мова в її термінологічній побудові», характеризуючи термін як елемент загальнолексичної системи, в якій він народився або якою засвоївся, та виходить на стандарт у результаті частоти вживання у певній фаховій сфері, основним критерієм визначення вважають зручність термінологічної моделі та словотворчу гнучкість. Дослідники звертаються до традицій в розвитку термінологічної науки, наголошуючи, що це і Києво-Могилянська академія, і Наукове Товариство ім. Т.Шевченка, і журнал «Рідна мова», і, звичайно, Інститут мовознавства, а ще такі подвижники термінологічної роботи, як І. Верхратський, І. Франко, І. Огієнко та інші діячі, заклали підвалини системної організації сучасних терміносистем [12, 3-6].

Засновник термінологічної школи, відомий термінознавець Д.С. Лотте зазначає, що термін неможливо розглядати і оцінювати ізольовано, незважаючи на те, що виокремлено він задовольняє вимоги стислості, індивідуальної доцільності і таке інше, він не завжди зможе бути застосованим, адже всі ці якості можуть бути оцінені лише в точності всієї системи термінів [7, 72-73] (переклад наш, - М. Медведь).

Саме тому погоджуємось з думкою Т. Добко про те, що термінологія, яка входить до складу спеціальної лексики, є найбільш динамічною частиною лексико-семантичної системи мови, у якій найяскравіше проявляється специфіка словникового запасу людей, що належать до однієї професійної групи, адже терміносистема – це природно-штучні, відкриті, динамічні системи, що розвиваються одночасно з наукою [3, 14].

Розглянемо основні вимоги, завдяки яким терміни найістотніше відрізняються від інших слів. Основні вимоги до термінів наводить Ю.О. Карпенко, визначивши їх послідовність:

- Термінам властива чітка окресленість значення – вони не просто виражають поняття, а спираються на наукову дефініцію поняття.
- Ідеальний термін повинен бути однозначним.
- Терміни – підкреслено логічні, поняттєві слова, яким не властива емоційність і стилістична забарвленість.
- Поширення термінів серед фахівців (у загальнонавчальному мові вони входять рідко) [5, 93-94].

Що до визначення поняття *нового терміна*, то на думку М.А. Жовтобрюха, воно включає в себе потребу називати нові предмети, поняття, явища, якості, властивості, дії, а іноді для заміни вже існуючих назв іншою, точнішою і зручнішою для фахового спілкування [4, 79].

За твердженням автора праці «Нарис історії української граматичної термінології» Н.А. Москаленко, *нові* терміни не просто «з'являються», вони придумовуються, утворюються свідомо, обов'язково мотивуються, чим відрізняються від звичайного слова, а для найточнішого вираження поняття в терміні до мінімуму зводиться емоційне забарвлення [10, 14].

Поняття *новий термін* базується на визначенні поняття *термін*, зберігаючи основне трактування, розширює його часовими межами творення. Особливістю *нового* терміну, як і усталеного терміну, що різнить його від загальнонавчаного слова є чітке, доступне та найкоротше мовне оформлення, характерними рисами якого є:

- вираження найбільш суттєвих специфічних ознак поняття;
- точність значення, однозначність, повна або майже повна відсутність синонімів;
- вмотивованість, відпрацьованість у творенні;
- відсутність емоційного забарвлення;
- з формального боку - короткість і чіткість, ясне для сприймання формулювання у заданому мовному оформленні [10, 15].

Коржаєва Ю.В. при визначенні поняття *новий термін* опирається на концепт *неоніма* (концепт квебекського лінгвіста Г. Рондо, трактується як термінологічний неологізм), вказуючи на те, що *новим* є термін що входить до професійного мовлення в результаті відкриття нового концепту, який функціонує в науковому середовищі й згодом потребує свідомої номінації [6].

У поглядах Г. Рондо відмінність неологізму (нового слова) та неоніма (термінологічного неологізму) у фіксуванні етапу життя: для першого - він завершується фіксацією в словниках, а для другого цього не достатньо, бо він має бути перевірений шляхом додаткового звертання до найсвіжішої науково-технічної документації та до висновків експертів [Там само].

І.К. Білодід зазначає, що творення нового терміна відбувається складанням двох або кількох слів, з метою найчіткіше назвати наукову реалію, адже *термін* – це одиниця мови, покликана виражати поняття науки, техніки та інших спеціальних галузей [1].

Думка про необхідність виникнення *нового терміна*, з метою досконалості терміна, підтримується Н.С. Бутько, називаючи його методом творення нових термінів, або методом моделей. Завдяки йому *новий* термін твориться з декількох морфем, кожна з яких слугує однією з характеристик відповідного матеріалу. Внаслідок цього подібні за принципом дії, засоби, технічні прилади, схожі за складом отримують схожі написання та звучання [2, 339-341].

Дослідниця нових термінів Малкіна Є.Б. шляхи творення *нових* термінів вбачає у:

- творенні нових термінів шляхом переосмислення значення;
- творенні нових термінів від власних імен авторів, винаходів, розробок;
- творенні термінів-словосполучень аббревіатур [9, 559-562].

Як продукт суспільства мова завжди відображає його розвиток. У суспільній свідомості відбуваються зміни, проте мова не одразу реєструє їх. Із вдосконаленням наших знань поняття в науці й техніці безперервно розширюються й поглиблюються, тому потреба в них постійно зростає.

Спорідненість термінології з лексико-семантичною системою мови, що її породила, є найбільшою, передусім, за матеріальним складом одиниць, адже значна частина термінів є продуктом семантичної деривації в межах уже готового слова. Базою нової номінації в спеціальних сферах є спільна мова, а опорним моментом – змістова сторона терміна, склад його сем. Крім того, обслуговувати нову сферу починають і ті слова, які є назвами повсякденних понять, набутих у процесі практичного пізнання світу, що зафіксували початковий ступінь, який колись був у про-

суванні пізнавальної думки, і стали тепер репрезентами наукових понять. Наукове й повсякденне поняття поєднуються не лише одним словом, а й однією ділянкою пізнавального простору – рамками знання. У цьому відношенні змістова сторона мови задає і наперед визначає контури наукових термінологічних систем поряд із будівельним матеріалом для потреб словотвірної деривації і правил побудови термінів-словосполучень [15, 32]. Слушною з цього приводу є думка О. Реформатського, який пропонує при виборі терміна, що трактує нове поняття, переконатися, чи немає вже такого терміна, і, лише впевнившись у його відсутності, творити новий. Шляхи термінотворення учений убачає у запозиченні інтернаціонального терміна (у випадку наявності), перекладі іншомовного усталеного професійного терміна, термінологічній специфікації загаль-новживаних слів, яка включає в себе назви предметів, явищ природи, переклад із іноземної мови; запозичення з термінології інших галузей; словотворення [14, 173].

Безперервно поповнюючи й збагачуючи мову та взаємодіючи з різними лексичними пластами, нова термінологічна лексика у своєму становленні підпорядковується загальним законам і нормам мови, характеризуючись і окремими, властивими їй, особливостями побудови моделей термінів, а конкретні термінологічні системи формуються на базі загальної лексичної системи мови. Тому в роботі над термінологією її лінгвістичні аспекти завжди мають вирішальне значення. Конкретні термінологічні системи формуються на базі загальної лексичної системи, підпорядковуючись основним законам мови.

Список використаних джерел

0. Білодід І.К. Наукова термінологія доби НТП - органічний складник сучасної літературної мови [Електронний ресурс] / І.К. Білодід. - Режим доступу : kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-1.pdf.
1. Бутько Н.С. О некоторых недостатках в практике образования терминов / Н.С. Бутько // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики : научный симпозиум. - М. : Издательство Московского Университета, 1971. - Т. 2. - С. 339-341.
2. Добко Т. До питання розвитку термінології бібліотечно-інформаційної сфери / Тетяна Добко // Вісник Книжкової палати. - 2011. - № 8. - С. 13.
3. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова: монографія / М. А. Жовтобрюх. - К. : Наукова думка, 1984. - 256 с.
4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : [підручник] / Ю. О. Карпенко. - К. ; Одеса : Либідь, 1991. - 280 с.
5. Коржаєва Ю.В. Неонімія у сучасній французькій мові: способи та шляхи термінотворення [Електронний ресурс] / Ю.В. Коржаєва. - Режим доступу : http://lingua.lnu.edu.ua/Visnyk/visnyk/Visnyk_16/articles/Korzhayeva.pdf.
6. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. - М. : Изд-во АН СССР, 1961. - 157 с.
7. Мазурик Д. Нове в українській лексиці: [словник-довідник]. - Львів : Світ, 2002. - 130 с.
8. Малкина Е.Б. Научно-технические термины и термины-словосочетания-неологизмы в английской химической литературе / Е.Б.Малкина, З. М. Булат // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики : научный симпозиум. - М. : Издательство Московского Университета, 1971. - Т. 2. - С. 559-562.
9. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології / Н.А. Москаленко. - К. : Радянська школа, 1959. - 223 с.
10. Осипенко З.М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості / З. М. Осипенко // Мовознавство. - 1974. - № 2. - С. 65-69.
11. Панько Т.І. Українська літературна мова в її термінологічній розбудові / Т.І.Панько, І.М.Кочерган // Вісник Львівського університету. - Львів : «Світ», 1996. - Вип. 24. - С. 3-6.
12. Панько Т.І. Українське термінознавство / Панько Т.І., Кочан І.М, Мацюк Г.П. - Львів : Світ, 1994. - 216 с.
13. Реформатский А.А. Мысль о терминологии / Александр Александрович Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. - М., 1986. - С. 163-197.
14. Рожнова И.А. Неологизмы в английской терминологии полиграфического производства: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Рожнова Инесса Анатольевна. - Омск, 2005. - 187 с.
15. Русанівський В.М. Мова в нашому житті / В.М. Русанівський. - К. : Наукова думка, 1989. - 110с.
16. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. - М. : Наука, 1989. - 246 с.
17. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : [підручник] / С.Шевчук, Н. Клименко. - К. : Алерта, 2011. - 696 с.

Анотація. У статті викладено результати дослідження поняття новий термін у сучасній українській літературній мові, охарактеризовано його основні ознаки та вимоги, що стосуються відповідності зазначеного в публікації статусу, виявлено й описано відмінності нової термінолексики від уже наявної, складники якої помітно поповнюють її словниковий запас. Доведено, що у своєму становленні нова термінолексика входить у вжиток різними лексичними пластами, підпорядковується загальним закономірностям і нормативним вимогам мовної системи.

Ключові слова: термін, новий термін, термінологічна лексика, термінологічні системи, неонім.

Summary. The article focuses on the results of the notion of the new term study in the Modern Ukrainian Literary Language, new basic signs and requirements have been characterized, concerning the correspondence to the above mentioned status in the publication, the distinctions of the new terminological lexis have been revealed and described in comparison with the already available one, the constituents of which noticeably replenish its word stock. It has been proved that in its formation the new terminological lexis comes into being by means of different layers, is subordinated to generally accepted regularities and normative requirements of the language system.

The status of innovation in lexis is based on the main sign availability in a newly-formed word which was not in use before. Therefore this lexical unit is now perceived as new. The author proceeds from the assumption that any term must be characterized with laconism, monosemanticity, lack of homonyms, synonyms etc. Besides, the term must not comprise surplus information, it must definitely correlate with a notion.

The definition of the notion new term includes the necessity of calling new things, notions phenomena, qualities, properties, actions and sometimes for the substitution of already available names with others, more definite and more suitable for professional communication as new terms are formed consciously, the differences from common words, have been motivated in the article, and for the most precise notion in the term emotional colouring has been reduced to minimum.

The peculiarity of a new term that differs it from a from a common word is distinct, accessible and the shortest wording, the characteristic features of which are the expression of the most essential specific signs of the notion: precision of the meaning, monosemanticity, full or almost full lack of synonyms, motivation, perfection in the creation, lack of emotional colouring: from a formal side - shortage and distinction, formulation that is clear for perception in a satisfactory wording.

The ways of new term creation Ukrainian linguists consider in: making new terms by means reinterpretation of meaning, the formation of new terms from proper names of the authors, inventions, developments, composing abbreviated terminological word groups.

Key words: term, new term, terminological lexis, terminological systems, neonym.

Отримано: 22 серпня 2017р.